

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: تفسیر سوره بقره
موضوع جزئی: آیه بیست و یکم - مقدمه: انواع خطابات در قرآن
تاریخ: ۱۶ بهمن ۱۳۹۶
مصادف با: ۱۸ جمادی الاول ۱۴۳۹
جلسه: ۳۶

﴿ الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین ﴾

آیه بیست و یکم

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

خداوند متعال بعد از تبیین حال سه گروه و سه دسته از مردم یعنی متقین، کفار و منافقین، مردم را به صورت عام به سوی بندگی خودش دعوت می‌کند، ابتدا درباره متقین فرمود آنها مشمول هدایت خداوند متعال شدند و قرآن سبب هدایت آنها شد، در مورد کافران هم فرمود مهر بر دل‌های آنها خورده و بر چشم و گوش آنها پرده آویخته شده است، منافقین هم که با آن صفات هفتگانه معرفی شده‌اند و دو مثال هم برای منافقین ذکر کرد و وضعیت آسناک محیط زندگی منافقین را تشریح کرد.

آن‌گاه بعد از بیان اوصاف آن سه گروه، مردم را به سوی پیوستن به متقین دعوت می‌کند و می‌فرماید، «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ» در واقع اولین گام پیوستن به صنف اول یعنی متقین را عبادت معرفی می‌کند، شاهد آن هم این است که آخر آیه می‌فرماید «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»، پس اولین گام برای پیوستن به صف متقین عبادت خداست، و این می‌تواند مایه پیوستن به متقین باشد و می‌تواند امید به قرار گرفتن در صف متقین را ایجاد کند.

مطالبی که اینجا بیان شده است ضمن پنج آیه است که این پنج آیه را توضیح خواهیم داد. اما مسئله مهم این است که بعد از بیان اوصاف سه دسته از مردم خطاب «یا ایها الناس» را آغاز و طلیعه کلام خود قرار است، این اولین خطاب از خطابات قرآنی است که در کتاب هدایت به کار رفته است، اولین بار است که خطاب به مردم می‌کند، به حسب ترتیبی که در این آیه ذکر شده است، لذا به مناسبت ذکر این خطاب خوب است یک بحث کلی راجع به خطابه‌های قرآنی مطرح کنیم.

مقدمه: انواع خطابات در قرآن و فواید آن

خطاباتی که در قرآن استعمال شده است انواعی دارد، ما می‌توانیم تقسیمات متعددی را برای خطابات قرآنی ذکر کنیم:

تقسیم اول

خطاب تارة به لحاظ مخاطب مورد توجه قرار می‌گیرد، به این اعتبار ما چندین خطاب داریم، گاهی خطاب به عموم مردم است، مثل «یا ایها الناس»، که در قرآن شاید حدود بیست مورد استعمال شده است، گاهی خطاب به اهل کتاب است، «یا اهل الکتاب»، گاهی به خصوص مؤمنین خطاب می‌کند و می‌فرماید، «یا ایها الذین آمنوا»، قسم چهارم از

خطابات، خطاباتی است که متوجه به اولوالالباب، «یا اولوالالباب»، یا در بعضی از انواع خطاب، خطاب به اولوالابصار می‌شود، هرچه جلوتر می‌رویم می‌بینیم این دایره خاص‌تر می‌شود، یکوقت به خصوص انبیاء خطاب می‌کند و می‌فرماید «یا ایها الرسول»، «یا اولو العزم من الرسل» و حتی به جایی می‌رسد که خصوص پیامبر اسلام را مورد خطاب قرار میدهد و می‌فرماید «یا ایها النبی»، یا می‌فرماید «یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک».

پس در یک تقسیم‌بندی خطابات گاهی به لحاظ مخاطبین دسته‌بندی می‌شوند، از حیث اینکه دامنه مخاطبین وسیع باشد و همگان را شامل شود یا خصوص یک جماعت خاص یا فرد خاصی را مورد خطاب قرار دهد.

تقسیم دوم

تقسیم دوم، به لحاظ استفاده از واسطه یا عدم استفاده از واسطه است، البته بطور کلی قرآن توسط پیامبر بر مردم ارائه شده است، اینجا وساطت پیامبر در نزول قرآن و ارائه به مردم مد نظر نیست. بلکه به طور کلی خداوند در خطابات گاهی واسطه می‌گیرد و گاهی واسطه نمی‌گیرد، مثلاً یکوقت به افراد یا گروهها یا شخص خاصی خطاب می‌کند و می‌فرماید «یا ایها الناس»، «یا ایها الذین آمنوا»، یکوقت به پیامبر می‌فرماید به آنها بگو «قل یا ایها الناس»^۱، یا مثلاً می‌فرماید «قل یا اهل الکتاب»^۲، به این لحاظ خطاب گاهی با واسطه است مثلاً به پیامبر می‌فرماید به مردم یا به اهل کتاب خطاب کن و این چنین بگو و گاهی بی واسطه است.

تقسیم سوم

تقسیم سوم، تقسیم خطاب به تکوینی و تشریحی است، گاهی خطاب به موجوداتی است که در این عالم هستند، مثل آسمان و زمین، این در آیات قرآن استعمال شده است، مثلاً می‌فرماید «یا اَرْضُ اَبْلَعِ مَاءکِ وَ یا سَمَاءُ اَقْلَعِ»^۳، اینجا خطاب به ارض و سماء شده است، یعنی خداوند با خود آسمان و زمین سخن می‌گوید و به آنها خطاب می‌کند، یا مثلاً در آیه «ثُمَّ اسْتَوَىٰ اِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْاَرْضِ اِئْتِیَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِیْنَ»^۴، اینجا معلوم می‌شود که خداوند سماء و زمین را مورد خطاب قرار داده است و با آنها سخن گفته است، پس گاهی خطاب تکوینی است که این شامل همه موجودات می‌شود، ما فعلاً وارد ماهیت خطاب تکوینی نمی‌خواهیم شویم، که این گونه خطاب چگونه است، ولی اجمالاً خطاب خداوند به موجودات در واقع همان اعمال اراده خداوند است و همان کن فیکون است که در برخی از آیات دیگر به آن اشاره شده است.

گاهی هم خطاب تشریحی است، خطابات تشریحی مخصوص انسان است، مثل مواردی که در تقسیم اول ذکر کردیم، یعنی در واقع خطابات تشریحی به حسب سعه و ضیق مخاطبینشان به اقسام مختلف تقسیم می‌شوند.

۱. سوره حج، آیه ۴۹.

۲. سوره آل عمران، آیه ۶۴.

۳. سوره هود، آیه ۴۴.

۴. سوره فصلت، آیه ۱۱.

خلاصه تقسیمات

پس به طور کلی ما اجمالاً اگر بخواهیم خطابات قرآن را تقسیم‌بندی کنیم سه تقسیم برای خطابات قرآن می‌توانیم ذکر کنیم:

به یک اعتبار خطاب تکوینی و تشریحی است، بعد خطاب تشریحی که متوجه انسانها است خودش به چند قسم تقسیم می‌شود، تارة خطاب به عموم مردم است، اخری به خصوص مؤمنین است، ثالثاً به خصوص اهل کتاب است، رابعاً به خصوص اولوالابصار و اولوالالباب است، تا می‌رسد به جایی که به انبیاء خطاب می‌کند یا حتی به خصوص پیامبر اسلام، یعنی این تقسیم را می‌توانیم در طول تقسیم خطابات به تکوینی و تشریحی بدانیم، خطابات تکوینی و خطابات تشریحی اولین اقسام خطاب هستند و آنوقت خطاب تشریحی تقسیم به این اقسام چندگانه ای که گفتیم می‌شود.

از یک لحاظ دیگر هم خطاب تقسیم به خطاب با واسطه و خطاب بی واسطه می‌شود.

این یک تقسیم‌بندی کلی از انواع خطابات است که در قرآن وارد شده است.

فواید مخاطب قرار دادن انسان

نکته دیگر که در این مقدمه باید مورد توجه قرار داد این است که فایده مخاطب قرار دادن موجودات و به خصوص انسانها چیست، البته ما عمدتاً با خطابات تشریحی کار داریم، چرا خداوند خطاب می‌کند به انسانها یا به خصوص مؤمنان، معمولاً کتاب‌های قانون به صورت مخاطبه نیست، بلکه گزاره‌ها و قضایای کلی است که مواد قانونی در آن ذکر می‌شوند، اگر به کتاب‌های قانون مراجعه کنید اصل‌ها پشت سر هم می‌آیند و یک به یک تکالیف و الزامات و حقوق بیان می‌شود، دیگر در آن نه قصه است و نه مخاطب قرار دادن گروه خاصی یا عموم مردم بلکه به صورت قضایای کلیه حقیقیه آن قوانین و مقرراتی که برای مردم لازم الاجرا است را بیان می‌کند، اما قرآن در این میان ضمن اینکه کتاب قانون و هدایت است و مشتمل بر احکام و عقاید و اخلاقیاتی است که یک انسان برای رسیدن به سعادت به آنها نیازمند است اما شیوه این کتاب متفاوت است، گاهی می‌بینید که قصه نقل می‌کند، گاهی از روش مخاطب استفاده می‌کند که این ثمرات و فوایدی دارد، حداقل چهار فائده در این مقام قابل ذکر است:

۱. فائده اول این است که وقتی انسان را مورد مخاطبه قرار میدهد این شخصیت دادن و تکریم انسان است، وقتی خداوند متعال خودش مستقیماً انسان را خطاب می‌کند و می‌فرماید: ای مردم، این نوعی تکریم انسان است، انسان وقتی ببیند که از ناحیه قادر لا یزال متعال مورد خطاب قرار گرفته و خود قانون‌گذار مستقیم با او سخن می‌گوید این باعث شخصیت پیدا کردن و باعث احساس کرامت می‌شود و خود این یک گام بسیار مهم تربیتی است.

۲. این خطاب تعهدآور و مسئولیت ساز است، شما وقتی ببینید از ناحیه یک بزرگی به طور خاص مورد خطاب قرار گرفته اید قهراً احساس مسئولیت نسبت به پیام آن خطاب کننده پیدا می‌کنید، یعنی یک تعهدی در شما نسبت به مفاد آن کلام ایجاد می‌شود، فرض کنید یک بزرگی شخص شما را مورد خطاب کننده پیدا قرار بدهد و چیزی به شما بگوید که اصلاً انتظار آن را هم ندارید، می‌گویید: فلانی با من حرف زد و من را مورد خطاب قرار داد، این سبب یک نوع تعهد و

مسئولیت می‌شود، وقتی خداوند متعال با آن فاصله غیر متناهی که با مخلوقات دارد، با مخلوقات و انسانها سخن می‌گوید این یک نوعی مسئولیت و احساس تعهد در وجود انسان ایجاد می‌کند.

۳. فایده سوم قرابت با مخاطب است، پیوستگی و نزدیکی که بین خدا و انسان در این مخاطبه ایجاد می‌شود، و باعث نزدیکی می‌شود.

۴. فایده چهارم جاذبه ای که خطاب دارد در امور دیگر بسیار مؤثر است، خطاب از ناحیه خداوند برای انسان ایجاد جاذبه می‌کند و محبت به دنبال می‌آورد و این جاذبه و محبت منشاء تحولات و دگرگونی‌هایی در انسان می‌شود، لذا خداوند متعال در آیات بسیاری از این روش مخاطبه استفاده کرده است، یا عموم مردم را مورد خطاب قرار می‌دهد یا گروه‌های خاصی، تا می‌رسد به اینکه یکوقت خود پیامبر را مورد خطاب قرار می‌دهد، این یک روش تربیتی بسیار مهم است و آثار مهمی دارد و باعث می‌شود که یک تفاوت ما هوی بین این کتاب به عنوان کتاب هدایت و کتاب‌هایی که مبین قوانین کلی هستند ایجاد شود.

عرض کردیم اگر بخواهیم یک بحث کلی و جامع‌تری درباره خطابات ارائه دهیم می‌توانیم مطالب بیشتری را در این رابطه بیان کنیم اما چون بنای ما بر اختصار است به همین مقدار اکتفاء می‌کنیم که به هر حال بدانید این خطابات چه اقسام و آثاری دارد و این می‌تواند راهگشا باشد و شما هر جا با خطابی مواجه شدید این تقسیم بندی ها و نکاتی که گفته شد را می‌توانید مد نظر داشته باشید.

«والحمد لله رب العالمین»